

Kwestie wyznaniowe w debacie konstytucyjnej Sejmu Ustawodawczego (1919–1921)

Religious issues in the constitutional debate Legislative Sejm (1919–1921)

Религиозные вопросы в конституционных дебатах Законодательного Сейма (1919–1921)

Релігійні питання в конституційній дебаті Законодавчого сейму (1919–1921)

DAMIAN SZCZEPAŃSKI

Dr, Akademia Finansów i Biznesu Vistula w Warszawie

e-mail: damian.szczepanski@wp.pl, <https://orcid.org/0000-0002-5147-1924>

Streszczenie: Podczas debaty konstytucyjnej prowadzonej w latach 1919–1921 szczególnie wiele dyskusji i kontrowersji wywoływały kwestie wyznaniowe. Koncepcjom lewicy całkowitego oddzielenia Kościoła od państwa prawica przeciwstawiała perspektywę Kościoła rzymskokatolickiego jako panującego. W uchwalonej Konstytucji marcowej znaleziono formułę kompromisową, zmierzającą do zachowania zasady równouprawnienia wyznań, przy podkreśleniu szczególnej pozycji Kościoła katolickiego. Wprowadzając podział na wyznania przez państwo akceptowane i nieuznane, w tej pierwszej grupie Konstytucja odmiennie określiła autonomię Kościoła katolickiego. Szczegółowy zakres uprawnień Kościoła miał uregulować konkordat ze Stolicą Apostolską. W rozwiązaniach konstytucyjnych nawiązujących do modelu państwa świeckiego znalazły się m.in. zasada wolności sumienia i wyznania oraz równouprawnienia bez względu na wyznanie. W Konstytucji marcowej nie zrealizowano też postulatu prawicy, aby urząd prezydenta piastował tylko Polak-katolik. Do Konstytucji nie wprowadzono artykułu o szkole wyznaniowej, ale utrzymano obowiązek religii w szkołach państwowych i samorządowych.

Efekt debaty konstytucyjnej z lat 1919–1921 był kompromis ideowo-ustrojowy – ani ugrupowania prawicowe, ani lewicowe nie zdominowały uchwalonej 17 marca 1921 r. ustawy zasadniczej. Sytuacja ta stanowiła źródło licznych politycznych konfliktów i dążeń do rewizji Konstytucji marcowej.

Słowa kluczowe: debata konstytucyjna, kluby parlamentarne, Kościół katolicki, nauka religii, Sejm Ustawodawczy, ustawa zasadnicza, wyznanie

Summary: During the constitutional debate in 1919–1921, religious issues provoked a great deal of discussion and controversy. The concept of the left wing of the complete separation of the Church from the state was contrasted by the right wing with the formula of the Roman Catholic Church as ruling. In the adopted March Constitution, a compromise formula was found, aimed at preserving the principle of equality of faiths, while emphasizing the special position of the Catholic Church. By introducing the division into accepted and unrecognized denominations by the state, the constitution defined the autonomy of the Catholic Church differently in the former group. The detailed scope of the Church's powers was to be regulated by the concordat with the Vatican. The constitutional solutions referring to the secular state model include, inter alia, the principle of freedom of conscience and religion as well as equality regardless of religion. The right wing's postulate that only a Pole-Catholic would hold the office of president was not implemented in the March Constitution. An article about a denominational school was not introduced into the constitution, but the obligation of religion in state and local government schools was maintained.

The result of the constitutional debate in 1919–1921 was an ideological and systemic compromise – neither right-wing nor left-wing groups dominated the constitutional law passed on 17 March 1921. The above situation was a source of numerous political conflicts and efforts to revise the March Constitution.

Key words: Constitutional debate, parliamentary clubs, the Catholic Church, religious education, the Legislative Sejm, the Basic Law, religion

Резюме: Во время конституционных дебатов, проведенных в 1919–1921 годах, именно религиозные вопросы вызвали много дискуссий и споров. Концепциям левого крыла полного отделения церкви от государства правые противопоставляли перспективу Римско-католической церкви как правящей силы. В принятой Мартовской Конституции была найдена компромиссная формула, направленная на сохранение принципа равноправия конфессий, но при этом подчеркивающая особое положение Католической церкви. Вводя разделение на конфессии, принятые государством, и конфессии, не принятые государством, Конституция особо определила автономию Католической церкви в первой группе. Подробный объем прав Церкви должен был регулироваться конкордатов со Святым Престолом. Конституционные решения, относящиеся к модели светского государства, включали принцип свободы совести и религии, а также равенства независимо от религии. В Мартовской Конституции не был реализован постулат правых о том, что только поляк-католик должен занимать пост президента. Статья о религиозных школах не была внесена в Конституцию, но обязательность религии в государственных и местных школах была сохранена.

Конституционные дебаты 1919–1921 годов привели к идеологическому и политическому компромиссу – ни правые, ни левые группировки не доминировали в Основном законе, принятом 17 марта 1921 года. Эта ситуация стала источником многочисленных политических конфликтов и попыток пересмотра Мартовской Конституции.

Ключевые слова: конституционные дебаты, парламентские клубы, Католическая церковь, обучение религии, Законодательный Сейм, Основной закон, вероисповедание

Резюме: Під час конституційної дебати 1919–1921 років релігійні питання викликали багато дискусій і суперечок. Концепції повного відокремлення костелу від держави, яку представляло ліве крило, протиставлялася концепція правого крила з перспективою римо-католицького костелу як правлячого. У прийнятій березневій Конституції знайдено компромісну формулу, спрямовану на збереження принципу рівності віросповідань, підкреслюючи при цьому особливе становище католицького костелу. Запровадивши поділ державою на прийняті та невизнані конфесії, у першій групі, Конституція по-різному визначила автономію католицького костелу. Детальний обсяг повноважень костелу мав регулюватись конкордатов зі Святим Престолом. Серед інших конституційних рішень, що стосуються моделі світської держави принцип свободи совісті та віросповідання, а також рівності незалежно від віросповідання. У березневій конституції постулат правого крила про те, що посаду президента повинен займати лише поляк-католик, також не було реалізовано. Статтю про конфесійну школу до Конституції не було внесено, але обов'язковість релігії в державних і місцевих школах збережено.

Результатом конституційних дебатів 1919–1921 рр. став ідеологічний і системний компроміс – у конституційному законі, ухваленому 17 березня 1921 р., не домінували ні праві, ні ліві. Ця ситуація стала джерелом численних політичних конфліктів і зусиль щодо перегляду березневої Конституції.

Ключові слова: конституційна дебата, парламентські клуби, католицька Церква, релігієзнавство, законодавчий сейм, основний закон, релігія

Wstęp

Zasadniczym celem postawionym w artykule jest przeanalizowanie problematyki wyznaniowej w pracach nad ustawą zasadniczą odrodzonej po przeszło wiekowej niewoli Rzeczypospolitej. Przedmiotem badań stała się debata konstytucyjna lat 1919–1921 nad rozdziałem związków wyznaniowych i państwa, wolnością sumienia i wyznania, prawami i swobodą mniejszości narodowych, pozycją Kościoła rzymskokatolickiego w państwie, nauczaniem religii w szkole. Punktem wyjścia

analizy stało się ustalenie stanowiska najważniejszych ugrupowań politycznych Sejmu Ustawodawczego wobec religii i Kościoła katolickiego.

Autor prezentuje przebieg prac ustrojodawczych z uwzględnieniem zgłoszonych przez największe partie polityczne i kolejne ekipy rządowe projektów legislacyjnych. Najwięcej miejsca poświęca analizie projektu Komisji Konstytucyjnej Sejmu Ustawodawczego i jego percepcji przez poszczególne kluby poselskie. Efektem jego badań jest ustalenie wpływu myśli politycznej najważniejszych partii zasiadających w Sejmie Ustawodawczym na kształt ustrojowy II RP w kontekście zagadnień wyznaniowych.

1. Pierwsze projekty rozwiązań konstytucyjnych i plenarna debata konstytucyjna w Sejmie RP z maja 1919 r.

Prace nad przygotowaniem konstytucji Odrodzonej Polski zostały zapoczątkowane w styczniu 1919 r. wraz z powołaniem Biura Konstytucyjnego przy Prezydium Rady Ministrów. Jego zadaniem było przygotowanie dla rządu Jędrzeja Moraczewskiego alternatywnych projektów ustawy zasadniczej, które następnie mogłyby stać się podstawą prac konstytuancy¹. Punktem wyjścia dla prac legislacyjnych nad przygotowaniem konstytucji stały się założenia ustrojowe zawarte w przepisach Małej Konstytucji. Wytyczyły one ogólny kierunek poszukiwań szczegółowych rozwiązań instytucjonalnych².

Członkowie Biura Konstytucyjnego opracowali trzy projekty. Profesor Uniwersytetu Lwowskiego Józef Buzek przygotował dokument zwany „amerykańskim”, będący próbą naśladownictwa systemu politycznego Stanów Zjednoczonych. Autorem projektu zwanego „ludowym” był przewodniczący Biura Konstytucyjnego, socjalista Mieczysław Niedziałkowski. Zaproponował on wizję umiarkowanych reform społeczno-ustrojowych. Projekt trzeci wzorował się na systemie ustrojowym III Republiki, stąd jego nazwa – „francuski”, później często uważany za pierwowzór konstytucji z marca 1921 r.³

Dla dokonania fachowej oceny propozycji wypracowanych przez Biuro Konstytucyjne, utworzony w styczniu 1919 r. gabinet Ignacego Jana Paderewskiego

¹ S. Krukowski, *Geneza konstytucji z 17 marca 1921 r.*, Warszawa 1977, s. 14. Przewodniczącym Biura Konstytucyjnego był socjalista, wkrótce poseł do Sejmu Ustawodawczego – Mieczysław Niedziałkowski.

² W. Komarnicki, *Polskie prawo polityczne. Geneza i system*, Warszawa 1922 (repr. 2008), s. 64–95. Mała Konstytucja była nazywana wówczas „krótką konstytucją”.

³ W. Jakubowski, K. Jajecznik, *U źródeł demokracji w Polsce XX wieku. Debata konstytucyjna w latach 1918–1921*, Rocznik Nauk Politycznych 2007, nr 10, s. 16–17.

powołał specjalną komisję pod nazwą „Ankieta dla oceny projektów konstytucji”. Dominacja polityków o przekonaniach konserwatywnych oraz brak nadzoru rządowego nad jej pracami sprawiła, że komisja – nazwana ostatecznie „Ankieta w sprawie projektu Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej” – przygotowała w marcu 1919 r. własny projekt. Mimo wysokiego poziomu, jaki prezentował on pod względem prawnym, nie został przyjęty przez rząd Paderewskiego⁴.

Właściwe prace nad ustawą zasadniczą rozpoczęły się dopiero po zwołaniu w lutym 1919 r. Sejmu Ustawodawczego. W połowie miesiąca sejm wyłonił Komisję Konstytucyjną, która była pochodną struktury politycznej Sejmu. Związek Ludowo-Narodowy (endecja) otrzymał w komisji 10 miejsc, Polskie Stronnictwo Ludowe „Wyzwolenie” – 5, Polskie Stronnictwo Ludowe „Piaś” – 4, Związek Polskich Posłów Socjalistycznych – 3, Polskie Zjednoczenie Ludowe – 3, Narodowe Robotnicze Koło Sejmowe – 2, Klub Pracy Konstytucyjnej i Polskie Stronnictwo Ludowe – Lewica – po 1⁵. Prezydium Komisji Konstytucyjnej Sejmu stanowili: przewodniczący – endek Władysław Seyda, zastępca przewodniczącego – ludowiec Maciej Rataj, sekretarz – socjalista Mieczysław Niedziałkowski. W skład Komisji wchodził m.in. abp lwowski obrządku ormiańskiego Józef Teofil Teodorowicz oraz pięciu księży: Kazimierz Lutosławski, Józef Kłos, Antoni Stychel – wszyscy ze ZLN, Stanisław Dziennicki – z PZL, Stanisław Maciejewicz – ze Zjednoczenia Mieszczańskiego⁶.

Komisja Konstytucyjna Sejmu Ustawodawczego zobowiązała rząd do przedstawienia własnego projektu ustawy zasadniczej. Zadanie jego opracowania minister spraw wewnętrznych Stanisław Wojciechowski zlecił Włodzimierzowi Wakarowi, czołowemu działaczowi PSL „Wyzwolenie”. Jego projekt ujmował sprawy wyznaniowe w ostatnim, XII artykule, zatytułowanym „Kościoł”. Deklarowano w nim wszystkim obywatelom wolność wyznania. Stosunek państwa do kościołów miał być ustalony na podstawie umowy. Państwo miało gwarantować obywatelom nauczanie religii w szkołach, nie stosując jednak w tym zakresie przymusu⁷.

Ze względu na ogólnikowość dokumentu oraz treść zbliżoną bardziej do manifestu ideowego niż aktu prawnego, propozycja ustawy zasadniczej opracowana

⁴ *Projekty Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1920, s. 139–169; W. Jakubowski, K. Jajecznik, *Polska debata ustrojowa w latach 1917–1921. Perspektywa politologiczna*, Warszawa 2010, s. 39–41. Przewodniczącym „Ankiety dla oceny projektów konstytucji” był Michał Bobrzyński – profesor prawa polskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego.

⁵ S. Krukowski, *Geneza konstytucji...*, s. 67.

⁶ Tamże, s. 66–68. Jedno miejsce w Komisji na wniosek posłów endeckich oddano przedstawicielowi społeczności żydowskiej – warszawskiemu adwokatowi Icchakowi Grünbaumowi.

⁷ K. Jajecznik, *Wizja Polski Ludowej w projekcie Konstytucji Włodzimierza Wakara*, *Spółeczeństwo i Polityka* 2006, nr 3, s. 107–113. W wersji zmodyfikowanej dokument ten pod nazwą *Podstawa ładu Rzeczypospolitej Polskiej* kierownictwo PSL „Wyzwolenie” uznało za własny.

przez W. Wakara nie została przez rząd przyjęta. Powyższy projekt, choć niezaakceptowany przez ministra spraw wewnętrznych Stanisława Wojciechowskiego, posłużył jednak do opracowania rządowej Deklaracji Konstytucyjnej, przyjętej w symbolicznym dniu – 3 maja 1919 r.⁸

W ostatnim, art. XII Deklaracji Konstytucyjnej, zatytułowanym „Kościół i wiara”, stwierdzono, iż kierownictwo nauki religii w szkołach spoczywać powinno w rękach właściwego kościoła lub związku religijnego. Stosunek państwa do Kościoła katolickiego miał być określony „w ustawach na podstawie porozumienia ze Stolicą Apostolską, zaś stosunek do innych kościołów i wyznań – po wysłuchaniu uchwał ich reprezentacyj”⁹.

Kwestie wyznaniowe powyższej Deklaracji Konstytucyjnej były dyskutowane podczas posiedzeń Sejmu w pierwszej połowie maja 1919 r. Tocząca się w dniach 6, 10 i 13 maja debata była pierwszą na forum Sejmu na temat ustawy zasadniczej, inicjującą tym samym parlamentarny etap prac ustrojowych Odrodzonej Polski. Krytykę jednego z liderów PPS – Ignacego Daszyńskiego wywołał fragment art. XII zapowiadający konkordat ze Stolicą Apostolską. Polityk twierdził, że konkordatu nie ma w żadnym z państw Europy. Protestował też przeciwko Polsce jako państwu wyznaniowemu¹⁰.

Negatywne stanowisko wobec rządowego projektu konstytucji zajął także abp Józef Teodorowicz, ale z innego powodu. Po pierwsze, skrytykował tytuł Deklaracja, wyrażając obawę, czy nie chodzi o nawiązanie do Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela – owocu rewolucji francuskiej, „która wyzwoliła człowieka z praw bożych”. Zarzucał twórcom deklaracji rządowej niesprecyzowanie warunków, jakim powinien odpowiadać kandydat na stanowisko głowy państwa¹¹.

⁸ Podstawa ładu Rzeczypospolitej Polskiej, w: *Projekty Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, cz. 1, Warszawa 1920, s. 37–46; A. Ajnenkiel, *Spór o model parlamentaryzmu polskiego do roku 1926*, Warszawa 1972, s. 215; S. Krukowski, *Geneza konstytucji...*, s. 83.

⁹ *Projekt Deklaracji Konstytucyjnej*, w: *Ku Rzeczypospolitej demokratycznej. Polska debata ustrojowa 1917–1921*, oprac., wybór i przygotowanie do druku M. Jabłonowski i in., Pułtusk–Warszawa 2014, s. 414. Projekt nie przewidywał uprzywilejowania Kościoła katolickiego, natomiast przyjęto podział na wyznania prawnie uznane i nieuznane oraz zasadę, że „nikt nie może się uchylać od pełnienia obowiązków publicznych w imię swoich wierzeń religijnych”.

¹⁰ Sprawozdania Stenograficzne Sejmu Ustawodawczego (SS SU), pos. 36 z 10 V 1919 r., ł. 18. Ignacy Daszyński wołał: „Nie powinniśmy dopuścić do tego, aby księża rzymsko-katolicy panowali, nad szkołą przede wszystkim, nad oświatą, nad duszą [...]”; S. Michałowski, *Religia i Kościół rzymskokatolicki w myśli politycznej Polskiej Partii Socjalistycznej 1918–1939*, w: *Religia i Kościół rzymskokatolicki w polskiej myśli politycznej 1919–1993*, red. J. Jachymek, Lublin 1995, s. 141.

¹¹ SS SU, pos. 36 z 10 V 1919 r., ł. 31–32. Abp Teodorowicz stwierdził: „Tu Naczelnikiem Państwa w tej konstytucji może być tak dobrze katolik, jak i Żyd, a że obywatelem państwa jest tak mężczyzna, jak i kobieta, zachodzi więc kwestia sporna, czy nawet nie Żydówka”.

Oparcie uregulowania stosunku do kościołów i wyznań na odpowiednim artykule Konstytucji 3 maja postulowali prof. Alfred Halban z Klubu Pracy Konstytucyjnej oraz Ludwik Michał Gdyk z grupy chadeckiej Związku Ludowo-Narodowego¹².

Stanowisko przeciwne do postulatów przedmówców zajął przedstawiciel PSL „Piast” dr Władysław Kiernik. Krytykował rządowy projekt konstytucji za uwzględnienie w deklaracji „jak najdalej idących postulatów katolickich”, uznając to za zapowiedź konkordatu¹³.

Rządowy projekt konstytucji w sprawach wyznaniowych nie był również do zaakceptowania przez społeczność żydowską i inne mniejszości religijne. Wyrazicielem ich opinii był poseł Icchak Grünbaum, który stwierdził, iż musi on być tak sformułowany, aby zasady wolności wyznania „nie wolno było nadużywać dla uposądkowania wyznawców religii Mojżeszowej, jak również innej religii mniejszości”¹⁴.

Ataki na sformułowania w projekcie rządowym w kwestiach wyznaniowych odpierał minister spraw wewnętrznych Stanisław Wojciechowski, broniąc się, że „ustęp o kościele katolickim jest w całości wzięty z projektu ankiety, w której zasiadali ludzie, których nie można posądzić o wrogie uczucia względem kościoła katolickiego. I te same osoby mogłyby być oskarżone o to, że pohańbiły kościół katolicki”¹⁵.

Po dyskusji nad kwestiami wyznaniowymi oraz innymi ważnymi zagadnieniami, które miały decydować o kształcie ustrojowym państwa polskiego, posłowie odrzucili zarówno Deklarację Konstytucyjną rządu, jak i projekt PSL „Wyzwolenie”, jako niestanowiące merytorycznej podstawy do dalszej debaty¹⁶.

2. Projekty konstytucji największych klubów poselskich. Początek prac Sejmowej Komisji Konstytucyjnej

Brak odpowiedniego rządowego projektu ustawy zasadniczej zainspirował kluby sejmowe do zgłoszenia własnych wizji ideowo-ustrojowych Rzeczypospolitej. 27 maja 1919 r. w imieniu klubu Związku Polskich Posłów Socjalistycznych została zgłoszona Tymczasowa Ustawa Konstytucyjna Rzeczypospolitej Polskiej autorstwa Mieczysława Niedziałkowskiego. Zgodnie z tytułem dokument zawierał

¹² SS SU, pos. 36 z 10 V 1919 r., ł. 50–51; pos. 37 z 13 V 1919 r., ł. 61–62.

¹³ Tamże, pos. 37 z 13 V 1919 r., ł. 28–29.

¹⁴ Tamże, ł. 9–10.

¹⁵ Tamże, ł. 22.

¹⁶ S. Krukowski, *Geneza konstytucji...*, s. 102–104.

wizję państwa demokratycznego, stopniowo przekształcającego się w kierunku ustroju socjalistycznego¹⁷.

Trzy dni później, 30 maja 1919 r., pod obrady Sejmu Ustawodawczego został zgłoszony, w imieniu klubu sejmowego Związku Ludowo-Narodowego, projekt autorstwa Stanisława Głąbińskiego. Przewidywał on wprowadzenie zarazem ustroju państwa narodowego i demokratycznego. W odróżnieniu do projektu M. Niedziałkowskiego szeroko traktował sprawy wyznaniowe w art. 15–21 rozdz. I zatytułowanego „Prawa i obowiązki obywateli”¹⁸.

Krytyka posłów skierowana przeciwko Deklaracji Konstytucyjnej podczas majowej debaty na forum Sejmu spowodowała, że rząd pozostał bez własnego projektu konstytucji. Dlatego też premier Ignacy Paderewski zobowiązał ministra spraw wewnętrznych Stanisława Wojciechowskiego do opracowania kolejnego projektu ustawy zasadniczej.

Decyzję o opracowaniu własnego projektu konstytucji podjęła również Komisja Konstytucyjna Sejmu Ustawodawczego, licząca w czerwcu 1919 r. 31 osób, w tym 11 członków Narodowej Demokracji. Znaleźli się w niej reprezentanci klubów sejmowych, będący zarazem zwolennikami odmiennych wizji ustrojowych Rzeczypospolitej. Byli oni jednak zgodni co do tego, że należy szukać rozwiązań konstytucyjnych czerpiących ze wzorów francuskiego systemu parlamentarno-gabinetowego.

Sporo czasu poświęciła Komisja Konstytucyjna opracowaniu problemów związanych z kwestiami wyznaniowymi. Przyjęła ona większość propozycji projektu autorstwa Stanisława Głąbińskiego, który podczas posiedzenia Komisji był referentem spraw wyznaniowych. Do projektu konstytucji przedstawionego przez ZLN wprowadzono kilka zmian. Pierwsza z nich zmierzała do jeszcze większego umocnienia pozycji Kościoła katolickiego przez wprowadzenie zasady, w myśl której Kościół ten rządzić się miał swoimi prawami¹⁹.

Dруга zmiana ograniczała państwowy charakter religii katolickiej przez opuszczenie zwrotu: „Akty religijne, towarzyszące uroczystościom państwowym, odbywają się według obrządku kościoła rzymskokatolickiego”. Do głoszonej przez

¹⁷ W powyższym projekcie sprawom wyznaniowym poświęcono zaledwie jeden artykuł, tj. art. 12, głoszący: „Wolność sumienia, słowa i prasy poręcza się. Cenzura nie może być w żadnym wypadku wprowadzona. Nikt nie może być pociągany do odpowiedzialności za wyznawane i wypowiedziane w słowie, piśmie, druku czy formie obrazowej poglądy”; K. Jajecznik, *Przez demokrację do socjalizmu – projekt konstytucji autorstwa Mieczysława Niedziałkowskiego*, *Spółeczeństwo i Polityka* 2006, nr 4, s. 109–116.

¹⁸ *Projekt Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, wnioskodawca poseł Stanisław Głąbiński, w: *Ku Rzeczypospolitej demokratycznej...*, s. 425–436.

¹⁹ Tamże, s. 137. Postanowienie takie oznaczało autonomię Kościoła katolickiego i przyjęcie prawa kanonicznego „za uznaną przez państwo podstawę tej autonomii i samorządu wyznaniowego”; J. Sawicki, *Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych w Państwie Polskim*, Warszawa 1937, s. 53.

projekt Głębińskiego zasady wolności wyznania dodano zasadę wolności sumienia. Wspomnianym zmianom sprzeciwili się przedstawiciele lewicy, głównie ZPPS, głoszący zasadę rozdziału Kościoła od państwa²⁰.

Komisja Konstytucyjna podtrzymała wyrażoną w projekcie Związku Ludowo-Narodowego zasadę obowiązku nauki religii w szkołach początkowych i średnich. Zachowując postanowienie, w myśl którego kierownictwo nauki religii należeć miało do właściwego związku religijnego, zastrzeżono prawo naczelnego nadzoru dla państwowych władz szkolnych. Należy podkreślić, iż bardziej dosadnie aniżeli to miało miejsce w projekcie Stanisława Głębińskiego Komisja określiła zasadę szkoły wyznaniowej, nadając jej formę wolności obywatelskiej²¹.

Za takim rozwiązaniem opowiedzieli się głównie zasiadający w Komisji Konstytucyjnej ludowcy. Duży wpływ na ich decyzje miało stanowisko wobec debaty konstytucyjnej przedstawicieli Episkopatu, wyrażane zwłaszcza poprzez listy pasterskie. Dominował w nich model Polski jako państwa wyznaniowego. Przystosowując doktrynę katolicką do uwarunkowań społeczno-politycznych Odrodzonej Polski, biskupi żądali supremacji prawa bożego. Zgodnie z ich oczekiwaniami całe ustawodawstwo, reguły życia rodzinnego winny być kształtowane przez społeczeństwo zgodnie z nakazami prawa, etyki i moralności katolickiej. Głosząc ideę solidaryzmu społecznego, odrzucali jednocześnie możliwość zdominowania parlamentu przez przedstawicieli mas pracujących²².

Z inicjatywy Komisji Konstytucyjnej podczas posiedzenia w dniu 2 października 1919 r. wprowadzono do projektu ustawy zasadniczej nowelizację wynikającą z ratyfikowania przez Sejm traktatu wersalskiego, tzw. traktatu o mniejszościach. Zmierzały one w kierunku rozszerzenia praw narodowych i zakresu wolności religijnych przedstawicieli mniejszości zamieszkujących państwo polskie²³.

3. Debata konstytucyjna w parlamencie

O ostatecznym kształcie ustawy zasadniczej miała zdecydować debata na forum Sejmu Ustawodawczego. Rozpoczęła się 8 lipca 1920 r. od złożenia sprawozdania

²⁰ S. Krukowski, *Geneza konstytucji...*, s. 137.

²¹ Tamże, s. 137–138.

²² A. Kołodziejczyk, *Ruch ludowy a Kościół rzymskokatolicki w latach II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2002, s. 140; K. Krasowski, *Episkopat katolicki w II Rzeczypospolitej. Myśl o ustroju państwa – postulaty – realizacja*, Poznań 1992, s. 59–67.

²³ Dz. U. z 1920 r. Nr 110, poz. 728.

z projektu przygotowanego przez Komisję Konstytucyjną. Podczas obrad Sejmu nie podjęto zagadnień wyznaniowych. Zostały one odłożone ze względu na wiadomość o pogarszającej się sytuacji militarnej podczas wojny z bolszewicką Rosją²⁴.

Debatę konstytucyjną wznowiono dopiero 24 września 1920 r. po rozbiciu oddziałów Armii Czerwonej i oddaleniu zagrożenia dla bytu odradzającego się państwa polskiego. Odkonstytuowano wówczas drugie czytanie projektu konstytucji i dyskusja nad jego początkowymi artykułami. Na październikowych posiedzeniach Sejmu Ustawodawczego przedmiotem dyskusji były także sprawy wyznaniowe²⁵.

Kierownictwo ugrupowań lewicowych sprzeciwiało się ingerencji Kościoła katolickiego w przygotowywanie projektów nowej konstytucji. Wszelkie próby prawicy, a zwłaszcza kół kościelnych, usiłujących wpływać na ostateczny kształt ustawy zasadniczej, były postrzegane w kategoriach zła mającego ujemny wpływ na życie społeczno-polityczne w przyszłej Polsce. Atakowano duchowieństwo katolickie, zarzucając mu uprawianie polityki, reprezentowanie interesów partii prawicowych oraz kierowanie się w swoim partykularnym interesem²⁶. Należy nadmienić, że w Sejmie Ustawodawczym znalazło się łącznie 41 przedstawicieli duchowieństwa. Najwięcej ich było w Związku Ludowo-Narodowym – 13, w Narodowym Zjednoczeniu Ludowym – 10, Narodowym Chrześcijańskim Klubie Robotniczym – 6. W Stronnictwie Katolicko-Ludowym, które stworzyło oddzielny klub parlamentarny, znalazło się dwóch księży²⁷.

Zaskoczenie posłów prawicy wywołało zgłoszenie na posiedzeniu plenarnym Sejmu Ustawodawczego w dniu 28 września 1920 r., przez reprezentanta PSL – Lewica Józefa Putka, projektu nowego artykułu mówiącego, że „Posłem nie może być wybrany duchowny jakiegokolwiek wyznania”. W świetle jego opinii księża w Sejmie nie reprezentowali interesów narodu, ale interesy Episkopatu²⁸.

W debacie konstytucyjnej na straży interesów Kościoła rzymskokatolickiego najczęściej stawał ks. Kazimierz Lutosławski, poseł ZLN. Uznawany na najlepszego

²⁴ SS SU, pos. 160 z 8 VII 1920 r., ł. 4–21.

²⁵ SS SU, pos. 169 z 5 X 1920 r.; pos. 173 z 15 X 1920 r.; pos. 174 z 16 X 1920 r.; pos. 175 z 19 X 1920 r.; pos. 176 z 21 X 1920 r.

²⁶ A. Balicki, *Posłowie Sejmu Ustawodawczego 1919–1922 wobec włączania się duchowieństwa w działalność polityczną*, Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL 2008, t. 4, z. 1, s. 221; J.M. Majchrowski, *Z zagadnień presji Kościoła rzymskokatolickiego w życiu politycznym II Rzeczypospolitej 1918–1926*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Nauk Politycznych 1973, z. 4, s. 124.

²⁷ M. Piela, *Udział duchowieństwa w polskim życiu politycznym w latach 1914–1924*, Lublin 1994, s. 175–187. Ks. Stanisław Maciejewicz wstąpił do nowo utworzonego Zjednoczenia Mieszczańskiego, zaś ks. Eugeniusz Okoń reprezentował lewicę, tworząc Chłopskie Stronnictwo Radykalne.

²⁸ SS SU, pos. 168 z 28 IX 1920 r., ł. 10–15. Poseł Putek twierdził, że duchowni wszystkich wyznań „powinni pracować w Domach Bożych, a nie w parlamentach”.

mówcę Sejmu Ustawodawczego, przemawiał najczęściej spośród duchowieństwa zasiadającego w ławach poselskich. Wzbudzał zawsze podziw i szacunek nawet za deklarowanych przeciwników endecji²⁹. Propozycja zamieszczenia w tekście konstytucji artykułu mówiącego o pozbawieniu duchowieństwa biernego prawa wyborczego, m.in. za sprawą wystąpień ks. Kazimierza Lutosławskiego, nie uzyskała poparcia większości Sejmu. Została odrzucona w trakcie głosowania nad pierwszymi trzema rozdziałami projektu konstytucji³⁰.

Dalsza debata na forum Sejmu w kwestiach wyznaniowych obfitowała w wiele wystąpień o wręcz dramatycznym charakterze. Źródłem takiej sytuacji był skład Sejmu Ustawodawczego. Z jednej strony zasiadało w nim wielu posłów duchownych, z drugiej zaś liczne grono posłów o przekonaniach zdecydowanie antykościelnych.

Podczas 181. posiedzenia Sejmu ugrupowania lewicowe, a zwłaszcza Polska Partia Socjalistyczna i PSL – Lewica wystąpiły z wnioskiem o rozdzielenie Kościoła od państwa, żądając skreślenia z projektu wszystkich artykułów na temat związków wyznaniowych i pozostawienia wyłącznie artykułów nawiązujących do kwestii sumienia i wyznania. Kazimierz Czapiński z ZPPS proponował w zamian artykuł, w myśl którego każdy kościół i związek religijny mógłby urządzać zbiorowe i publiczne nabożeństwa. Związki religijne i kościoły miałyby podlegać ogólnym przepisom o stowarzyszeniach³¹.

Z kolei Związek Posłów Narodowości Żydowskiej złożył poprawkę, w której wnioskował, aby po słowach „naczelne stanowisko” dodać słowo „wśród równouprawnionych religij”³². Dla posłów lewicowych oraz przedstawicieli mniejszości religijnych zapowiadany konkordat ze Stolicą Apostolską stanowił przywilej dla Kościoła katolickiego, gwarantujący mu szczególną pozycję w relacjach z państwem.

Z ogromnym dystansem do kwestii konkordatu w projekcie Komisji Konstytucyjnej odniósł się w imieniu klubu PSL „Wyzwolenie” Andrzej Waleron. Informował, że w art. 117 nawet nie zasygnalizowano zakresu i rodzaju spraw, które miały zostać uregulowane na drodze porozumienia ze Stolicą Apostolską³³.

²⁹ E. Maj, *Związek Ludowo-Narodowy 1919–1928. Studium z dziejów myśli politycznej*, Lublin 2000, s. 190–194. W rozpoczętej w maju 1919 r. debacie konstytucyjnej z 34 wystąpień księży najwięcej, bo aż 20 stanowiły wystąpienia ks. K. Lutosławskiego; też, *Związek Ludowo-Narodowy (1919–1928) wobec religii i Kościoła rzymskokatolickiego*, Studia Historyczne 1993, t. 36, z. 4, s. 490.

³⁰ SS SU, pos. 176 z 21 X 1920 r., ł. 21. Za propozycją J. Putka głosowało 91 posłów (PSL – Lewica, PSL „Wyzwolenie” i ZPPS), zaś przeciwnych było 186 posłów.

³¹ Tamże, ł. 30–36. Poseł Czapiński podkreślając, że PPS nie występuje przeciw religii i Kościołowi, domagał się jednakże skreślenia artykułu o naczelnej pozycji religii katolickiej, autonomii Kościoła i o konkordacie.

³² *Projekty konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Projekt Komisji Konstytucyjnej Sejmu Ustawodawczego*, Warszawa 1920, s. 51.

³³ SS SU, pos. 187 z 19 XI 1920 r., ł. 24–25. Według posła Walerona postulat zawarcia konkordatu oznaczał „ingerencję czynników postronnych” i naruszał zasadę suwerenności II RP wyrażoną w art. 2 projektu.

Podczas debaty nad art. 118 projektu konstytucji na uprzywilejowaną pozycję Kościoła katolickiego zwracali uwagę reprezentujący mniejszości wyznaniowe posłowie żydowscy. Wskazywali, że stosunki z Kościołem katolickim mają być określone w drodze dwustronnego porozumienia, natomiast relacje do innych religii będą regulowane przez państwo jednostronnie³⁴.

Posłowie ugrupowań prawicowych i prawego centrum uważali konkordat za jedyną możliwą formę prawną regulacji stosunków państwa z Kościołem katolickim, który posiadał scentralizowany ośrodek władzy – Stolicę Apostolską, funkcjonujący jednocześnie jako pełnoprawny podmiot prawa międzynarodowego. W mniemaniu sejmowej prawicy konkordat nie był więc żadnym przywilejem, a jedynie nieuniknionym rezultatem odmienności strukturalnej Kościoła katolickiego na tle innych związków wyznaniowych.

Posłowie prawicowi starali się przeciwstawić staraniom ZPPS o skreślenie z proponowanego tekstu konstytucji art. 125, w którym była mowa o tym, że „Nauka religii jest obowiązkiem”. To samo dotyczyło art. 126 stanowiącego, że „każdy obywatel ma prawo do kształcenia i wychowania swoich dzieci w szkołach powszechnych przez nauczyciela tego samego wyznania co i dzieci”³⁵. Charakterystyczne, że problematyka nauczania religii i szkoły wyznaniowej pojawiła się w Sejmie Ustawodawczym już podczas toczonych debat w maju i w czerwcu 1920 r. nad ustawą o tymczasowym ustroju władz szkolnych³⁶.

W kwestiach dotyczących miejsca religii, jak też ogólnie Kościoła w systemie oświatowym ścierały się dwie koncepcje. Pierwszą z nich reprezentowały ugrupowania lewicowe, dążące do wyeliminowania bądź ograniczenia udziału Kościoła w wychowaniu i kształceniu polskiej młodzieży. Podkreślając konieczność wprowadzenia świeckiego charakteru szkolnictwa wszystkich szczebli, zdecydowanie odrzucały obowiązkowe nauczanie religii w szkołach i jakikolwiek wpływ Kościoła na edukację w państwie polskim³⁷. Z kolei ugrupowania prawicowe opowiadały się za jak najszerszym udziałem Kościoła w kształceniu i wychowaniu młodego pokolenia. Głównym argumentem było przeświadczenie,

³⁴ S. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2004, s. 80–81. Posłowie żydowscy wskazywali na obiektywne trudności wiążące się z wyłonieniem reprezentacji wyznania żydowskiego, powołanej w myśl projektu do konsultacji z państwem polskim.

³⁵ Tamże, ł. 21–30.

³⁶ SS SU, pos. 150 z 28 V 1920 r.; pos. 151 z 29 V 1920 r.; pos. 152 z 1 VI 1920 r.; pos. 153 z 4 VI 1920 r.

³⁷ A. Balicki, *Problematyka pozycji religii w szkole w pracach Sejmu Ustawodawczego 1919–1992*, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2009, t. 12, s. 290–291.

że tylko wychowanie religijne zapewni ugruntowanie polskiej tożsamości narodowej młodego pokolenia³⁸.

Wszystkie ugrupowania polityczne opowiadały się za szkolnictwem stopnia podstawowego powszechnym, obowiązkowym i bezpłatnym. Zasadnicze różnice pojawiły się w związku z kwestią nauczania religii w szkołach. Posłowie reprezentujący prawicę, a więc Związek Ludowo-Narodowy, Chrześcijańską Demokrację oraz Narodowo-Chrześcijańskie Stronnictwo Ludowe, opowiadali się za szkolnictwem opartym na religii katolickiej. Argumentem za takim charakterem szkoły była ogromna rola Kościoła w podtrzymywaniu tożsamości narodowej w okresie zaborów oraz związek kultury polskiej z Kościołem katolickim. Natomiast ugrupowania lewicowe, a wśród nich PSL – Lewica, PSL „Wyzwolenie” oraz Polska Partia Socjalistyczna, opowiadały się za świeckim charakterem polskiego szkolnictwa wszystkich szczebli. Posłowie tych partii zdecydowanie odrzucali obowiązkowe nauczanie religii w szkołach i jakkolwiek wpływ Kościoła na edukację w II Rzeczypospolitej³⁹. Ustawa o tymczasowym ustroju władz szkolnych została uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 4 czerwca 1920 r. W ustawie tej nie zostały jednak uwzględnione przepisy odwołujące się bezpośrednio do nauczania religii lub wyznaniowego charakteru szkoły⁴⁰.

Debata konstytucyjna na temat spraw oświaty i wychowania, związanych nierozdzielnie z kwestiami wyznaniowymi, rozpoczęła się 4 listopada i trwała do 2 grudnia 1920 r. Należało rozstrzygnąć, czy nauka religii w szkołach ma być obowiązkowa oraz czy szkoła będzie miała charakter wyznaniowy. Elementem dyskusji było także to, czy szkoła ma być międzywyznaniowa, czy też wyznaniowa z obowiązkową nauką religii⁴¹.

Stanowisko ZPPS wobec powyższych zagadnień najczęściej referował poseł Kazimierz Czapiński, zaś w imieniu PSL „Wyzwolenie” poseł Andrzej Waleron⁴². Przeciw zasadzie oddzielania Kościoła od państwa występował m.in. poseł ZLN ks. Marceli Nowakowski, profesor Seminarium Warszawskiego. Według niego to chrześcijaństwo,

³⁸ Tamże; J. Szablicka-Żak wyraziła pogląd, że spór o to, czy szkoła ma być wyznaniowa, czy nie, przetrwał się w spór o koncepcję państwa – czy ma być ono świeckie, czy też wyznaniowe; *Szkolnictwo i oświata w pracach Sejmu Ustawodawczego II Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1997, s. 126.

³⁹ SS SU, pos. 151 z 29 V 1920 r., ł. 9. Głównym argumentem posła Juliana Smulikowskiego z ZPPS za usunięciem religii ze szkół było zaniedbywanie obowiązków nauczania tego przedmiotu przez proboszczów, m.in. w Małopolsce.

⁴⁰ SS SU, pos. 153 z 4 VI 1920 r., ł. 9; Dz. U. z 1920 r. Nr 50, poz. 304.

⁴¹ J. Szablicka-Żak, *Szkolnictwo i oświata...*, s. 119–135.

⁴² SS SU, pos. 187 z 19 XI 1920 r., ł. 21–25.

a nie socjalizm broni trwałości rodziny i wychowuje naród. Gorącym zwolennikiem szkoły wyznaniowej był tradycyjnie ks. Kazimierz Lutosławski⁴³.

Podkreślając niebezpieczeństwo rozdziału Kościoła od państwa, abp Józef Teodorowicz akcentował, że Kościół to siła chroniąca obywateli przed omnipotencją państwa. Wskazywał na zbieżność interesów polityki Watykanu i Rzeczypospolitej. Wyraził pogląd, że dzięki postawie Kościoła państwo polskie odnajdzie swą tożsamość i stawi czoła wszelkim wyzwaniom⁴⁴.

Projekt szkoły międzywyznaniowej popierały ugrupowania lewicowe (PPS, PSL „Wyzwolenie”, PSL – Lewica) i centrowe (PSL „Piast”), zaś ugrupowania prawicowe opowiadały się za projektem szkoły wyznaniowej i obowiązkową nauką religii.

W czasie dyskusji dawały o sobie znać również animozje i utarczki pomiędzy członkami Komisji Konstytucyjnej a jedynym przedstawicielem społeczności żydowskiej – prawnikiem i publicystą Icchakiem Grünbaumem⁴⁵. Dochodziło też do ostrych polemik na forum Sejmu Ustawodawczego między posłami wyznania katolickiego a posłami żydowskimi na temat równouprawnienia religii, statusu innych prawnie uznanych wyznań niż katolickie, konstytucyjnej gwarancji wolności nauczania i języka nauczania⁴⁶. Przed trzecim czytaniem udało się jednak wprowadzić postulaty mniejszości religijnych i ostatecznie art. 114 rozdz. V konstytucji brzmiał: „Wyznanie rzymsko-katolickie, będące wyznaniem przeważającej większości narodu, zajmuje w państwie naczelne stanowisko wśród równouprawnionych wyznań”⁴⁷.

Ostry charakter miała dyskusja nad art. 118 projektu Komisji Konstytucyjnej odnoszącego się do statusu prawnie uznanych wyznań innych niż katolickie. Miały one działać według własnych przepisów zgodnych z obowiązującym prawem i ustawami państwowymi uchwalonymi po wysłuchaniu wniosków ich reprezentacji przez Sejm. Podczas posiedzenia Sejmu Ustawodawczego w dniu 23 listopada 1920 r. poseł Samuel Hirszhorn stwierdził, że przepis w proponowanym ujęciu jest „zupełnie wyraźnym zamachem na prawa religijne i narodowe mniejszości

⁴³ Tamże, pos. 188 z 23 XI 1920 r., ł. 52; M. Piela, *Udział duchowieństwa...*, s. 195.

⁴⁴ SS SU, pos. 187 z 19 XI 1920 r., ł. 33–45. Abp J. Teodorowicz wskazywał na szkodliwą dla państwa polskiego politykę posłów lewicy, atakujących Stolicę Apostolską.

⁴⁵ SS SU, pos. 180 z 29 X 1920 r., ł. 44. Na posiedzeniu Komisji Konstytucyjnej Grünbaum zaproponował dodanie słów: „wśród równouprawnionych religii”. Jego poprawka została odrzucona m.in. głosami socjalistów, którzy konsekwentnie dążyli do wprowadzenia zapisu w konstytucji o rozdziale religii od państwa.

⁴⁶ Tamże, ł. 54–57; S. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie...*, s. 80–82.

⁴⁷ S. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie...*, s. 80. Natomiast głosy żydowskie rozbiły się przy głosowaniu nad poprawką „Wyzwolenia”, zabraniającą pełnienia funkcji poselskich duchowieństwu, przeciwko której głosowali zgodnie rabini.

żydowskiej”, przypominając, że Żydzi nie mają swojej hierarchii, a rabini winni być wybierani⁴⁸.

Posłowie żydowscy wnieśli również poprawki do art. 118 projektu Komisji Konstytucyjnej, odnoszącego się do statusu prawnie uznanych wyznań innych niż katolickie, oraz do art. 119, w którym zapisano, że „Uznanie wyznania może nastąpić tylko w drodze ustawy [...]”. Równie ważną dla społeczności żydowskiej była konstytucyjna gwarancja wolności nauczania i języka nauczania. Kiedy podjęto debatę nad art. 120 projektu konstytucji mówiącym, że „Każdy obywatel ma prawo do nauczać, założyć szkołę lub zakład wychowawczy [...]”, posłowie żydowscy zaproponowali dodanie słów: „w dowolnym języku”⁴⁹.

W trakcie głosowania w Sejmie w dniu 5 lutego 1921 r. odrzucono wszystkie poprawki zgłoszone do artykułów wyznaniowych⁵⁰. Wniosek ZPPS o imienne głosowanie zasady rozdziału Kościoła od państwa nie uzyskał nawet poparcia wymaganej liczby 50 posłów. Odrzucono też poprawkę Związku Posłów Narodowości Żydowskiej głoszącą, że religia katolicka zajmuje naczelne stanowisko, ale „wśród równouprawnionych religii”. Główny punkt sporu – art. 117, dotyczący religii i Kościoła katolickiego – przyjęto w głosowaniu imiennym 213 głosami. Przeciwno było 66 posłów ZPPS, PSL „Wyzwolenie”, PSL – Lewica i Związku Posłów Narodowości Żydowskiej⁵¹.

Wynik głosowania był korzystny dla przedstawicieli prawicy sejmowej i wzmacniał pozycję Kościoła w systemie oświaty. Odesłany ponownie do Komisji Konstytucji projekt konstytucji stał się przedmiotem jej intensywnych prac od 10 lutego do 5 marca 1921 r. Uczestniczyli w nich tylko członkowie 5-osobowego, powołanego podkomitetu Komisji Konstytucji: E. Dubanowicz (NZL), K. Lutosławski (ZLN), A.L. Czerniewski (chadecja), W. Kiernik (PSL „Piaś”) i M. Niedziałkowski (ZPPS)⁵². Efektem pracy podkomitetu było wniesienie licznych poprawek wykorzystanych przez Komisję Konstytucyjną i uwzględnionych w nowej wersji projektu

⁴⁸ SS SU, pos. 188 z 23 XI 1920 r., ł. 8–10, 14–15. Zdaniem Szymona Rudnickiego poseł Hirszhorn, „mając rację co do specyfiki religii mojżeszowej, nie miał jej tym razem mówiąc o autonomii, gdyż to nie instytucje narodowe miały się bowiem wypowiadać, lecz religijne, i w tym wypadku wystarczyłyby ogólnopolska Rada Rabinów”; *Żydzi w parlamencie...*, s. 82.

⁴⁹ Tamże; SS SU, pos. 188 z 23 XI 1920 r., ł. 37. Doszło też do znamiennej wymiany zdań między Maksymilianem Hartglasem a Stanisławem Głąbińskim, posłem ZLN. Gdy ten ostatni zapytał, w jakim języku Żydzi będą nauczać, wówczas Hartglas odrzekł: „To jest nasza wewnętrzna sprawa”. Odpowiedź ta nie zadowoliła Głąbińskiego, który stwierdził, iż „żargon to nie język”.

⁵⁰ SS SU, pos. 207 z 5 II 1921 r., ł. 15–19.

⁵¹ Tamże; S. Krukowski, *Geneza konstytucji...*, s. 286. PSL „Piaś” poprzez Pawła Bobka opowiedział się przeciw szkole wyznaniowej, ale z obowiązkiem nauki religii.

⁵² SS SU, pos. 216 z 8 III 1921 r., ł. 11; S. Krukowski, *Geneza konstytucji...*, s. 289.

ustawy zasadniczej. Stał się on podstawą trzeciego czytania. Ostateczny projekt przewidywał m.in. obowiązek nauki religii oraz szkołę wyznaniową, co należy uznać jako duży sukces prawicy⁵³.

Wśród wielu zmian, które dawały satysfakcję lewicy, w proponowanym art. 114 ustawy zasadniczej zapowiedziano zawarcie konkordatu ze Stolicą Apostolską, określając go mianem „układu” zamiast wcześniej użytego słowa „porozumienie”. Do artykułu tego posłowie PSL „Piast” zgłosili poprawkę, w myśl której konkordat miałby podlegać ratyfikacji przez Sejm. Zmianie uległa także forma ustalania szczegółowych stosunków państwa z pozostałymi wyznaniem. W nowym art. 115 zapowiadano regulowanie tych kwestii w drodze ustawy, która miała być jednak uchwalona po porozumieniu się z prawnymi reprezentacjami wyznań⁵⁴.

4. Ostatnia plenarna debata nad konstytucją i uchwalenie ustawy zasadniczej

Ostatnia plenarna debata nad konstytucją miała miejsce w pierwszej połowie marca 1921 r. Niektóre kluby raz jeszcze prezentowały swoje koncepcje w sprawach wyznaniowych. Posłowie Związku Ludowo-Narodowego wraz z posłami Narodowego Chrześcijańskiego Klubu Robotniczego wnieśli poprawkę przewidującą, że nie tylko nauczyciel powinien być tego samego wyznania co dzieci, ale i nauka powinna odbywać się na zasadach tego wyznania⁵⁵.

Mówcy centrolewicy, choć poza ZPPS przeciwni rozdzieleniu Kościoła od państwa, akcentowali mocno potrzebę nienadawania mu klerykalnego charakteru. Posłowie PSL „Wyzwolenie” wspólnie z posłami PPS i NPR wpłynęli na odpowiadające im poglądom sformułowanie art. 114. Zaakceptowali wprowadzić zawarte w nim naczelne stanowisko religii rzymskokatolickiej, ale z zaznaczeniem „wśród równoprawnych wyznań religijnych”⁵⁶.

Przeciwko szkole wyznaniowej raz jeszcze protestowali posłowie socjalistyczni, ludowi, jak też żydowscy. Kazimierz Czapiński (ZPPS), zwany przez posłów prawicowych „teologiem lewicy”, w swym wręcz histerycznym przemówieniu straszył

⁵³ J. Szablicka-Żak, *Szkolnictwo i oświata...*, s. 125.

⁵⁴ SS SU, pos. 216 z 8 III 1921 r., ł. 20–21; J. Sawicki, *Studia nad położeniem...*, s. 56; P. Magiera, *Spór o zawarcie konkordatu ze Stolicą Apostolską w debacie konstytucyjnej Sejmu Ustawodawczego z lat 1919–1921*, *Folia Historica Cracoviensia* 2018, t. 24, z. 2, s. 90.

⁵⁵ A. Balicki, *Problematyka pozycji religii w szkole...*, s. 289–290.

⁵⁶ J. Jachymek, *Myśl polityczna PSL Wyzwolenie 1918–1931*, Lublin 1983, s. 168.

wojną religijną z powodu wpisania do konstytucji artykułów dotyczących szkoły wyznaniowej. Poseł PSL „Wyzwolenie” Jan Woźnicki zwrócił uwagę, że szkoła wyznaniowa utrudni asymilację mniejszości zamieszkujących wschodnie Kresy Rzeczypospolitej. Przeciwno poprawce posłów Chrześcijańskiej Demokracji, mówiącej o tym, że prezydentem może zostać tylko Polak-katolik, wystąpił Władysław Kiernik z PSL „Piast”⁵⁷.

Podczas posiedzenia Sejmu w dniu 15 marca 1921 r. po zamknięciu dyskusji przystąpiono do głosowania w trzecim czytaniu. Atmosfera stała się tak napięta i gorąca, że w związku z formą głosowania nad zgłoszonymi poprawkami doszło do bójki pomiędzy Janem Brylem z „Piasta” a Stanisławem Bresińskim z chadecji⁵⁸. W kwestiach wyznaniowych kluby poselskie pozostały na ogół przy swych stanowiskach, z tym że ZLN pozostawił swym posłom swobodę głosowania w sprawie szkoły wyznaniowej i wymogu, w myśl którego prezydentem mógłby zostać tylko Polak-katolik⁵⁹.

Dnia 16 marca 1921 r. dzięki mediacji ze strony marszałka Sejmu Wojciecha Trąpczyńskiego i Klubu Pracy Konstytucyjnej osiągnięto kompromis pomiędzy 10 klubami, ale bez PSL „Wyzwolenie” i PSL – Lewica. Głosowanie tego dnia przebiegało sprawnie. Odrzucono w zwykłych głosowaniach wszystkie poprawki dotyczące praw mniejszości narodowych. Natomiast spore zmiany wprowadzono w kwestiach wyznaniowych. Znaczną większością (124 za, 208 przeciw) odrzucono poprawkę Chrześcijańskiej Demokracji proponującą, aby prezydentem mógł być tylko Polak-katolik. Do artykułu normującego pozycję Kościoła katolickiego przyjęto dwie poprawki zaproponowane przez PSL „Piast”. Mianowicie 188 głosami przeciw 176 uznano, że wyznanie rzymskokatolickie zajmuje w państwie naczelne stanowisko, ale „wśród równouprawnionych wyznań”. Uchwalono też 190 głosami przeciw 172, że konkordat podlega ratyfikacji przez Sejm⁶⁰.

W głosowaniu imiennym większością prawie 50 głosów (201 za, 152 przeciw) zdecydowano skreślić artykuł o szkole wyznaniowej. Także w tym wypadku podział przebiegał wewnątrz klubów. Przeciw szkole wyznaniowej wypowiedziały się: PSL „Wyzwolenie”, Związek Polskich Posłów Socjalistycznych, PSL „Piast”, Klub Pracy Konstytucyjnej i prawie całe Zjednoczenie Mieszczańskie, a także większość posłów

⁵⁷ SS SU, pos. 217 z 10 III 1921 r., ł. 53–54, ł. 61–62; J. Szablicka-Żak, *Szkolnictwo i oświata...*, s. 127; A. Kołodziejczyk, *Ruch ludowy a Kościół rzymskokatolicki...*, s. 149.

⁵⁸ S. Krukowski, *Geneza konstytucji...*, s. 299. Poseł Leonard Mroźewski z NZL apelował do obecnego na sali premiera Wincentego Witosa o interwencję w sprawie przywrócenia spokoju. Wskazywał na groźne następstwa awantur w Sejmie w przeddzień plebiscytu na Górnym Śląsku.

⁵⁹ Tamże, s. 300.

⁶⁰ Tamże, s. 301–302; P. Magiera, *Spór o zawarcie konkordatu...*, s. 91.

żydowskich. Za utrzymaniem artykułu konstytucji o szkole wyznaniowej głosowały: Narodowe Zjednoczenie Ludowe, chadecja, znaczna część Związku Ludowo-Narodowego, a także konserwatywno-religijny odłam Związku Posłów Narodowości Żydowskiej⁶¹. Dnia 17 marca 1921 r. Sejm Ustawodawczy ogromną większością uchwalił konstytucję, realizując tym samym swoje główne zadanie. Samo przyjęcie konstytucji odbyło się *en bloc* przez powstanie posłów z miejsc, po którym marszałek Wojciech Trąpczyński stwierdził, że: „Ogromna większość jest za ustawą”. W czasie przemówienia marszałka Trąpczyńskiego posłowie – cały czas stojąc – zaintonowali pierwszą zwrotkę hymnu *Boże coś Polskę*. W chwilę po uchwaleniu konstytucji do Sejmu przybył Naczelnik Państwa Józef Piłsudski, aby wkrótce potem wraz z „rządem i posłami udać się na uroczyste nabożeństwo do Katedry”. Odprawił je arcybiskup warszawski, ks. kardynał Aleksander Kakowski. Dla uczczenia uchwalenia konstytucji, jak również wykonania zobowiązania podjętego przez Sejm Wielki, przyjęto ustawę o budowie świątyni pod wezwaniem Opatrzności Bożej⁶².

Zakończenie

Podczas debaty konstytucyjnej lat 1919–1921 szczególnie wiele dyskusji i kontrowersji wywoływały kwestie wyznaniowe. Ugrupowania lewicowe, na czele z Polskim Stronnictwem Ludowym „Wyzwolenie” i Polską Partią Socjalistyczną oraz partiami mniejszości narodowych, opowiadające się za modelem tzw. republiki ludowej, w projekcie przyszłej ustawy zasadniczej starały się zdeprecjonować znaczenie religii i związków wyznaniowych w życiu publicznym. Ich rozwiązania ustrojowe zmierzały do wprowadzenia zasady rozdziału państwa i Kościoła oraz idei państwa neutralnego w sferze religii.

Koncepcjom lewicy całkowitego oddzielenia Kościoła od państwa przeciwstawiły się ugrupowania centroprawicowe na czele z Narodową Demokracją i Chrześcijańską Demokracją, opierające się za modelem republiki parlamentarnej. W Sejmie Ustawodawczym były one reprezentowane m.in. przez Związek Ludowo-Narodowy i Narodowe Zjednoczenie Ludowe. W nawiązaniu do praw zagwarantowanych Kościołowi katolickiemu w Konstytucji 3 maja posłowie ugrupowań centroprawicowych próbowali przeforsować w przyszłej konstytucji formułę Kościoła rzymskokatolickiego jako panującego.

⁶¹ S. Krukowski, *Geneza konstytucji...*, s. 302.

⁶² SS SU, pos. 221 z 17 III 1921 r., ł. 6–9.

W uchwalonej Konstytucji marcowej w kwestiach wyznaniowych znaleziono kompromis, zmierzający do zachowania zasady równouprawnienia wyznań, przy podkreśleniu szczególnej pozycji Kościoła katolickiego. Ugrupowania centroprawicowe zdołały umocnić w ustawie zasadniczej z dnia 17 marca 1921 r. zasadę powiązania państwa i Kościoła katolickiego, przy jednoczesnej deklaracji o akceptacji dla idei wolności religijnej oraz równych prawach związków wyznaniowych. Wprowadzając podział na wyznania przez państwo akceptowane i nieuznane, w tej pierwszej grupie konstytucja odmiennie określiła autonomię Kościoła katolickiego. Szczegółowy zakres jego uprawnień miał uregulować konkordat ze Stolicą Apostolską.

Sukcesem lewicy w rozwiązaniach konstytucyjnych, nawiązujących do modelu państwa świeckiego, znalazły się m.in. zasada wolności sumienia i wyznania oraz równouprawnienia bez względu na wyznanie. Do konstytucji nie wprowadzono artykułu o szkole wyznaniowej, ale utrzymano obowiązek religii w szkołach państwowych i samorządowych.

Efektem debaty konstytucyjnej lat 1919–1921 był kompromis ideowo-ustrojowy, stanowiący źródło licznych politycznych konfliktów i dążeń do rewizji Konstytucji marcowej.

Bibliografia

- Ajnenkiel A., *Spór o model parlamentaryzmu polskiego do roku 1926*, Warszawa 1972.
- Balicki A., *Posłowie Sejmu Ustawodawczego 1919–1922 wobec włączania się duchowieństwa w działalność polityczną*, Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL 2008, t. 4, z. 1.
- Balicki A., *Problematyka pozycji religii w szkole w pracach Sejmu Ustawodawczego 1919–1992*, Studia z Prawa Wyznaniowego 2009, t. 12.
- Jachymek J., *Mysł polityczna PSL Wyzwolenie 1918–1931*, Lublin 1983.
- Jajecznik K., *Przez demokrację do socjalizmu – projekt konstytucji autorstwa Mieczysława Niedziałkowskiego*, Społeczeństwo i Polityka 2006, nr 4.
- Jajecznik K., *Wizja Polski Ludowej w projekcie Konstytucji Włodzimierza Wakara*, Społeczeństwo i Polityka 2006, nr 3.
- Jakubowski W., Jajecznik K., *Polska debata ustrojowa w latach 1917–1921. Perspektywa politologiczna*, Warszawa 2010.
- Jakubowski W., Jajecznik K., *U źródeł demokracji w Polsce XX wieku. Debata konstytucyjna w latach 1918–1921*, Rocznik Nauk Politycznych 2007, nr 10.
- Kakowski A., *O religii panującej w Polsce, orędzie z 3 maja 1919 r.*, Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie 1919.
- Kakowski A., *Z niewoli do niepodległości. Pamiętniki*, oprac. T. Krawczak, R. Świętek, Kraków 2000.

- Kołodziejczyk A., *Ruch ludowy a Kościół rzymskokatolicki w latach II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2002.
- Komarnicki W., *Polskie prawo polityczne. Geneza i system*, Warszawa 1922 (repr. 2008).
- Krasowski K., *Episkopat katolicki w II Rzeczypospolitej. Myśl o ustroju państwa – postulaty – realizacja*, Poznań 1992.
- Krukowski S., *Geneza konstytucji z 17 marca 1921 r.*, Warszawa 1977.
- Magiera P., *Spór o zawarcie konkordatu ze Stolicą Apostolską w debacie konstytucyjnej Sejmu Ustawodawczego z lat 1919–1921*, *Folia Historica Cracoviensia* 2018, t. 24, z. 2.
- Maj E., *Związek Ludowo-Narodowy 1919–1928. Studium z dziejów myśli politycznej*, Lublin 2000.
- Maj E., *Związek Ludowo-Narodowy (1919–1928) wobec religii i Kościoła rzymskokatolickiego*, *Studia Historyczne* 1993, t. 36, z. 4.
- Majchrowski J.M., *Z zagadnień presji Kościoła rzymskokatolickiego w życiu politycznym II Rzeczypospolitej 1918–1926*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Nauk Politycznych* 1973, z. 4.
- Michałowski S., *Religia i Kościół rzymskokatolicki w myśli politycznej Polskiej Partii Socjalistycznej 1918–1939*, w: *Religia i Kościół rzymskokatolicki w polskiej myśli politycznej 1919–1993*, red. J. Jachymek, Lublin 1995.
- Orędzie biskupów polskich do duchowieństwa z 20 stycznia 1919*, *Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie* 1919.
- Piela M., *Udział duchowieństwa w polskim życiu politycznym w latach 1914–1924*, Lublin 1994.
- Podstawa Ładu Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Projekty Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, cz. 1, Warszawa 1920.
- Projekt Deklaracji Konstytucyjnej*, w: *Ku Rzeczypospolitej demokratycznej. Polska debata ustrojowa 1917–1921*, oprac., wybór i przygotowanie do druku M. Jabłonowski i in., Pułtusk–Warszawa 2014.
- Projekt Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, wnioskodawca poseł Stanisław Głąbiński, w: *Ku Rzeczypospolitej demokratycznej. Polska debata ustrojowa 1917–1921*, oprac., wybór i przygotowanie do druku M. Jabłonowski i in., Warszawa–Pułtusk 2014.
- Projekty Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1920.
- Projekty Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, Projekt Komisji Konstytucyjnej Sejmu Ustawodawczego*, Warszawa 1920.
- Rudnicki S., *Żydzi w parlamencie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2004.
- Sawicki J., *Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych w Państwie Polskim*, Warszawa 1937.
- Sprawozdania Stenograficzne Sejmu Ustawodawczego (SS SU)*, Warszawa 1919–1921.
- Szablicka-Żak J., *Szkolnictwo i oświata w pracach Sejmu Ustawodawczego II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1997.
- Wiślicki J., *Uposażenie Kościoła i duchowieństwa katolickiego w Polsce 1918–1939*, Poznań 1981.

